

Recensions bibliogràfiques

Rectificació de la Dra. Marta Campo a la recensió de la Sra. Anna M. Balaguer de la *Guia-Catàleg de l'Institut Municipal d'Història* (—Secció Numismàtica—, Barcelona, Ajuntament, 1983), publicada a *Acta Numismàtica*, 14, pp. 294-297.

1. El treball fou realitzat per tot el personal Tècnic (superior i mig) del Gabinet Numismàtic de Catalunya, tal i com apareix a la primera pàgina de la *Guia-Catàleg* i cita el Dr. Jaume Sobrequés i Callicó en el *Pròleg* (p. 10).
2. Qui subscriu aquesta rectificació s'ocupà únicament de l'inventari de la *Part primera: Monedes de l'època antiga* (pp. 205-215), la qual època sempre ha estat la seva especialitat dintre del Gabinet.
3. *L'Inventari* (títol de tota la relació de monedes, p. 205), és un estricta enumeració o relació, i no demana referències bibliogràfiques. Altra cosa seria si es tractés d'un catàleg analític i exhaustiu. A més, el Gabinet seguí les directrius donades per l'Institut Municipal d'Història, el qual mai va demanar una bibliografia. Cap Secció de la *Guia-Catàleg* n'hi inclou, a excepció de la dedicada a l'Arxiu Històric i quasi sempre referent a l'inventari o catàleg d'alguns fons publicats d'antuvi.
4. L'autora de la recensió s'excedeix en parlar de la «inutilitat de la relació publicada». L'únic objectiu era donar a conèixer el fons monetari de l'Institut Municipal d'Història, és a dir un inventari breu i succint.
5. La Generalitat de Catalunya ha demanat la col·laboració del G. N. C. en més d'una ocasió i les relacions són freqüents, la qual cosa no vol dir que en mantingui amb d'altres institucions numismàtiques.

Rectificació del Gabinet Numismàtic de Catalunya a les afirmacions fetes pel senyor M. Crusafont en la recensió d'un estudi de Pilar Tous de Cirera (*Medalles*, Barcelona, 1951) publicada a «*Acta Numismàtica*», vol. 14, pp. 318-9.

1. El Professor alemany al qual es refereix (la seva identitat ens ha estat confirmada per la Direcció de la Revista), visità el Gabinet Numismàtic de Catalunya els dies 9, 10, 11, 14 i 15 de juny de 1983, com consta en el Registre de Visitants.
2. Aquest Professor consultà bibliografia diversa en un treball preparatori de Biblioteca i, contràriament a l'afirmació del senyor M. Crusafont quan diu: «...no pogué veure cap medalla, per molt que s'hi esforçà», consta enregistrat que demanà veure 35 medalles relacionades amb el tema que estudiava, medalles que tingué a les mans els dos darrers dies de la seva visita.

3. En cap moment, com també es permet afirmar el senyor M. Crusafont, aquest Professor (ni cap altre visitant del Gabinet Numismàtic de Catalunya pot dir-ho) en fou «rebotat». Ans al contrari, va ésser atès amb la normalitat i la correcció de costum. Prova d'això n'és la carta que ens remeté el mes de juliol del mateix any, de retorn a Frankfurt. Aquesta carta, que conservem arxivada i a disposició de qualsevol persona que tingui interès a comprovar-ho, entre d'altres coses ens diu: (i traduïm de l'original francès): «els cinc dies que he passat al Gabinet de Medalles de Barcelona han estat els més fecunds del meu viatge».
4. Per fer més palès el seu reconeixement envers el Gabinet Numismàtic, ens va enviar (com anuncia en la carta) un dels Catàlegs publicat pel seu Museu, i posteriorment d'altres publicacions.

VARIA

ARROYO Ilera, R. *Les monedes valencianes*. València, 1984.

Al llarg de gairebé 200 atepèides pàgines R. Arroyo ens dóna una àgil i completa panoràmica de la història monetària del Regne de València i dels seus antecedents.

Es positiu que aquest llibre l'editi la Universitat de València, sobretot si considerem que malauradament la Universitat fa ja molts anys que viu d'esquena a la numismàtica i aquest pot ésser un nou pas d'apropament.

Arroyo, quant menys per la part medieval i moderna, la que més coneixem, fa ús d'un excel·lent bagatge bibliogràfic, si bé només hem de lamentar la curtedat de la bibliografia final. Malgrat el plantejament com a manual d'introducció al tema i potser precisament per això, un parell de pàgines més no haurien pas engavanyat l'edició i transparentarien, en canvi, moltes fonts emprades i no assenyalades que orientarien al lector.

M. CRUSAFONT

TRÉSORS MONÉTAIRES, tome VI, 1984. Directeur J.-B. Giard, Bibliothèque Nationale, Paris.

Puntualment s'ha publicat el volum VI de la sèrie de «Trésors monétaires», que dirigeix J.-B. Giard, contenint entre altres l'excel·lent publicació del tresor de Villeneuve-au-Châtelot, obra de Zehnacker, el qual ha comptat amb la col·laboració de J.-C. Richard per a l'estudi de les monedes cèltiques i de J.-N. Barrandon per a les anàlisis dels metalls.

Per a nosaltres uns del motius que el fa més interessant és el fet de pertànyer al canvi d'era, amb problemes més propers als nostres, i no al segle III d. C., com ho són la majoria dels tresors trobats a França.

El tresor està compost per 66 monedes cèltiques i 32 rotllanes de plata. Les monedes de plata d'aquest conjunt pertanyen a la sèrie de «Au cavalier de la vallée du Rhône» datables del 118/101 al 50 a. C. La data de les monedes de bronze d'aquest conjunt és de la segona meitat del segle I a. C.

Són 188 les monedes romanes republicanes, la majoria de plata. Pel que fa a les imperials, n'aparegueren 71, també majoritàriament de plata i de l'emissió de Caius i Luci. En aquest grup trobem 3 quinaris de P. Carisius d'Emèrita.

Les altres monedes són de bronze i es reparteixen entre 367 de Nimes i 558 de Lugdunum.

En total són 1.250 monedes. La seva quantitat i la seva procedència posen en evidència la importància d'aquest tresor.

Els conjunts més nombrosos són el de Nimes, amb revers de cocodril, i les de Lugdunum de la sèrie de l'Altar. Les primeres són de bronze i les darreres de coure. El pes de les dues emissions de Nimes és de 12,50 i 13,27 grs., i de 11.12 la de Lugdunum. Aquesta circumstància fa dir a l'autor que les monedes de Nimes són dupondis i les de Lugdunum asos.

Les monedes de Nimes corresponen al 8-3 a. C. i les de Lugdunum a 10-7 a. C. En estudiar la metrologia l'autor ens dona els paràmetres estadístics utilitzats, i ens permetem fer un comentari entorn a la interpretació de l'interval de confiança en dir que val dues desviacions típiques (2 écart-types). Aquesta interpretació de l'interval de confiança ja l'hem trobat en altres publicacions i creiem convenient comentar-ho per aclarir les idees.

L'interval de dues desviacions típiques entorn a la mitjana és en realitat l'interval en el qual es troben el 66 % d'elements de la mostra.

El veritable interval de confiança de la mitjana es el que comprèn, amb una probabilitat prefixada, el pes mitjà de la població, i el seu valor es troba mitjançant l'aplicació de la següent fórmula:

$$\bar{X} \pm 1.96 \frac{s}{\sqrt{n}}$$

on 1.96 és el valor emprat per una probabilitat del 95 %, s és la desviació típica i n el número d'elements. Aquesta expressió s/\sqrt{n} és l'anomenat error típic de la mitjana.

L'autor ens dona pels asos de Lugdunum un valor de 0,62 per l'interval de confiança, quan aquest en realitat és:

$$1.96 \frac{0.6684}{\sqrt{588}} = 0,056, \text{ essent l'interval de } 0.112$$

Són estudiades minuciosament les monedes partides i les abundants contramarques. Per aquestes, l'explicació a la qual dona preferència l'autor és veure en les monedes contramarcades el signe de gratificacions o de distribucions de numerari.

Insòlit i molt remarcable és el fet de que la major part de les monedes han estat sotmeses a dos cops de burí a l'anvers disposats en creu. Sembla que després de que fou feta aquesta barbaritat a les monedes, aquestes ja no circularen més. Per explicar aquesta «massacre» l'autor busca una hipòtesi política, tal vegada el record d'una insurrecció local contra la dominació romana.

La datació de l'ocultació ens és donada per les monedes: denaris de Caius i Luci de fins el 4 d. C., els bronzes de Nimes del 8-3 a. C. faltant l'emissió que porta la P.P. de l'any 10-14/15 d. C., els bronzes de Lugdunum encunyats del 10-7 a. C. En resum, per les monedes tenim la data del 4 al 10 d. C. com a extrem final.

Buscant un fet explicatiu al motiu de l'ocultació, troba l'autor un moment de perill en escaure's la desfeta de Varus dintre el bosc de Teutoburg, cap al setembre de l'any 9, arrançant-se la situació militar l'any 10 amb la presència de Tiberi.

Pel que fa als altres tresors publicats en aquest volum, tenim el «Le dépôt d'imitations radiées de la fin du IIIe siècle découvert à Choisy-au-Bac» de J. M. Doyen i E. Huysecom, on aparegueren un doble sesterci de Postum, 9 antoninians i 17 imitacions.

G. Dunet publica el «Le trésor d'époque théodisienne de Linas (Ersonne)» amagat cap a l'any 395-402, l'analitza metrologicalment i pel mòdul de les monedes tot, estudiant-ne l'aprovisionament per seques i llur cronologia.

G. Collin i X. Delestre publiquen el tresor de «Le site de Chênehutte-les-Tuffeaux (Maine-et-Loire)», format majoritàriament per monedes trobades esporàdica-

ment, la qual cosa permet un estudi de la circulació monetària en el oppidum existent en el lloc de les troballes.

Ha estat un encert la publicació d'aquesta sèrie dels tresors monetaris, més avinent encara pel fet de recollir-se en una sola publicació tots els tresors que van apareixent a França.

L. VILLARONGA

TRÉSORS MONÉTAIRES, VII, 1985. Directeur J.-B. Giard, Bibliothèque Nationale, Paris, 1985.

Aquest setè volum ve a enfortir la sèrie dels «Trésors Monétaires» amb cinc de força interessants.

Els dos primers, «Le trésor d'Épiais-Rhus (Val-d'Oise)» obra de P. H. Mitard i el «Le trésor de Puy-Dieu» de J.-L. Desnier, formats principalment per sestercis romans imperials, inclouen respectivament el primer a més de 416 sestercis 91 denaris i el segon 778 sestercis.

Mitard assaja un mètode d'ordenació pel grau de desgast a la circulació monetària de la moneda arriba a un resultat negatiu, puix li sembla que no és possible d'atenyer cap mena d'informació. Al mateix resultat arriba Desnier en afirmar que l'antiguitat i el grau d'ús de la moneda no poden considerar-se com a criteris de datació precisa i fiable.

Desnier remarca la diversitat de pesos en els sestercis, amb una forta tendència a la baixa, confirmant-se alhora el baix aprovisionament de sestercis a la Gàllia en el segle IIIer.

A més, Desnier ens dona els histogrames de la composició cronològica de 36 tresors de la Gàllia, presentant tots ells uns perfils molt semblants.

El tercer, «Le trésor de Bazarnes (Yoane)» obra de M. Armandy i G. Gautier, comprèn 447 monedes. D'aquestes 297 són anteriors a la reforma d'Aurelià (274), 57 de la reforma d'Aurelià a la de Dioclecià (294) i 93 posteriors a la reforma. La fi de la formació del tresor és de l'any 304, amb un altre moment d'ocultació anterior de l'any 280.

Els altres dos tresors inclosos en el volum són medievals: «Le trésor de Saulges (Mayene) (Monnaies féodales du XIe siècle)» i «Le trésor de Pluherlin (Morbihan), (Monnaies royales et féodales des XIIe et XIIIe siècles)», obra ambdós de J. Duplessy. El primer compost de 380 monedes, majoritàriament del comtat de Mans i d'Anjou, i el segon amb 606 peces, repartides entre Lluís IX i diversos comtats.

Precisos catàlegs i una abundant i bona il·lustració acompanyen a cadascun dels tresors.

L. VILLARONGA

MÓN ANTIC

AQUILUE, J., MAR, R., NOLLA, J. M., RUIZ DE ARBULO, J., SANMARTÍ, E. El fòrum romà d'Empúries. Monografies emporitanes, VI, Barcelona, 1984.

Tenim a les mans l'obra més important que s'ha escrit sobre les excavacions d'Empúries, després de 85 anys del seu inici.

Malgrat que no ens pertany comentar-la, el fet que tracti de les monedes trobades en les excavacions, dona peu a la nostra reensió, la qual aprofitarem per remarcar alguna de les importants conseqüències històriques a què arriben els autors.

La primera és de la fi del segle II a. C. Per les excavacions els autors hi detecten canvis significatius, i veuen que s'implanta una trama urbana octogonal

amb equipaments públics, voltada d'una muralla de 2 quilòmetres, paral·lelament l'aspecte jurídic de la ciutat sens dubte va rebre també innovacions.

Els fets que ara s'han comprovat a Empúries tingueren un àmbit més ampli, per exemple la construcció de muralles a altres ciutats, com a Girona, Baetulo, Burriac i encara d'altres, que nosaltres per l'evidència dels tresors numismàtics d'aquest temps atribuirem al pas dels cimbrius.

L'altra conseqüència, també molt important, és la de la fi d'Empúries. Per la disminució de les monedes trobades pertanyents al segle III d. C. varem creure sempre que la fi de la ciutat era motivada per les invasions dels pobles bàrbars de la segona meitat d'aquest segle. Doncs bé, els autors observen en les excavacions del fòrum que el decadiment de les construccions comença en temps de Domicià, amb l'enfonsament de dues ales del porxo. Resulta així que no es construeix res de nou i que l'antic s'enfonsa. La ciutat perd la gran importància que tingué en els segles II i I a. C., però continua vivint tot reduint la seva àrea i així arriba al segle III, sense que es detectin etapes de destrucció o incendis.

De les inscripcions trobades esmentarem les que coincideixen amb noms del magistrats monetaris. La dedicada a LMINICIVS RVFVS fou la que vingué a comprovar la nostra interpretació de la Q de les monedes per Quaestor i no com venia fent-se als Quinquenals.

L'altra a (O)TAVIO D.F. / CARBONI.../ F..., fa referència al monetal C.O. CAR, Caius Octavius Carbonius.

Pel que fa a la numismàtica, abans de tot hem de comentar el fet d'haver-ne estat encarregat l'entès arqueòleg i numismàtic S. Keay, antic i bon amic de nosaltres. Això no obstant ens estranya que el treball no fos encarregat a un investigador de casa nostra, que prou que n'hi ha de ben capacitats, per poder-ho fer.

En la bibliografia numismàtica trobem a faltar «Consecuencias del estudio estadístico de las monedas halladas en las excavaciones de Emporion», obra de E. Ripoll, L. Villaronga i J. M. Nuix, publicat a *Studien zu Fundmünzen der antike*, que recull els treballs presentats al Col·loqui celebrat el 8-13 de febrer de l'any 1976 a Frankfurt am Main i Bad Homburg, dirigit per la Dra. R. Alföldi.

Les monedes trobades al fòrum en aquestes darreres excavacions són 43, en general en mal estat de conservació i cap de rellevant.

La n.º 12, per nosaltres no és emporitana sinó un as de Kelse.

La n.º 15 és una emissió galla atribuïda a Narbona per Giard, amb contramarca a l'anvers (gall?) i proa al revers.

La n.º 34, si efectivament és de Julia Domma i no fos d'Aquilia Severa, correspondria pel revers al n.º 598 del RIC IV-I.

La cronologia de les monedes, per l'estatigrafia datada per la ceràmica, no arriba a cap resultat, puix totes han estat trobades en estrats imperials, quasi tots dels segles II i III d. C.

L'absència de sestercis que comenta Keay es comprèn davant la petita mostra de què es disposa, puix prou en sabem dels apareguts.

Altrament ens sembla una mica exagerat el títol de «tresoret» per 4 monedes trobades conjuntament.

Els dos gràfics amb percentatges són poc representatius degut, justament a la petitesa de la mostra.

Si bé l'aspecte numismàtic és de poca importància davant el reduït número de monedes, el treball aqueològic es extraordinari i les conseqüències històriques de la major importància.

L. VILLARONGA

AUBIN, G. *Corpus de trésors monétaires antiques de la France*, tome III, Pays de la Loire, publié sous la direction de X. Loriot et D. Nony, Société Française de Numismatique, Paris, 1984.

Al ritme d'un volum per any es van publicant els volums del Corpus dels tresors antics de França, sota la direcció de X. Lorient i D. Nony. El present volum és obra de G. Aubin. La «Société Française de Numismatique» en patrocina l'edició.

Aquest volum recull 146 tresors antics certs, 12 conjunts significatius i 113 monedes d'or de troballa esporàdica.

Cal assenyalar que d'aquests tresors el 20 % pertanyen a època cèltica i el 51 % al segle III d. C., els dos moments on la inseguretat de la situació política produïa l'amagament de tresors. A més, les fortificacions urbanes de la regió són datades del 285±10, o sigui de poc després de la data de l'ocultació dels tresors del segle III.

Insistim en el motiu de la inclusió de les monedes d'or de troballes isolades, el qual és que pel seu valor una moneda d'or valia moltes vegades més que totes les monedes de menor valor d'un tresor.

Tresors contenint monedes interessants per a nosaltres són el 44-Allonnes (La Sarthe), on entre tres o quatre-centes monedes es trobaren 3 imitacions de Rhode, 2 de Massàlia i 11 òbols de Massàlia. De segur que es tracta d'una dipòsit votiu.

També ho és el 27-Seiches-sur-le-Loir (Maine-et-Loire) on entre més de tres-cents denaris de la República i d'August aparegué un de P. Carisius d'Emèrita.

Hem d'agrair l'esforç que representa fer aquesta obra, treball ingrat per a l'autor, però que per a tots els investigadors serà una bona eina de treball.

L. VILLARONGA

ARROYO ILERA, R. *El Numario de la Universidad de Valencia. Catálogo, estudio e interpretación de las monedas de la Edad Antigua*, Universidad de Valencia, Valencia, 1984, 450 pàgs.

Aquesta obra comprèn varies parts ben concretes. La primera està formada pel catàleg de les monedes que es guarden a la Universidad de València, un conjunt nombrós de 2.589 monedes de l'Edat Antiga. La seva descripció és concisa i completa, moltes d'elles van il·lustrades en 66 làmines, i les referències bibliogràfiques són les més adequades.

Un segon aspecte del treball és l'estudi crític de la possibilitat que les monedes pertanyin a una circulació local i provinguin de troballes realitzades a rodalies de València. És més, fins i tot, hi han conjunts de monedes que segons l'autor poden provenir de tresors, i n'estudia alguns dels casos. És possible que estigui encertat.

La justificació de la provenença de les monedes d'una circulació local és molt important per l'autor, puix el fet d'ésser mostra de dita circulació li permetrà compondre un seguit d'estudis de la circulació monetària, del seu volum i de la seva importància.

Referent a aquesta qüestió ens permeten comentar, pel que fa al temps de la república, la manca total de peces rares i en bona conservació, fins i tot de les pertanyents a seques properes a València, i ens preguntem si un esperit selecte ha dirigit la formació de la col·lecció.

L'aspecte més important de l'obra és l'estudi i la interpretació de les monedes catalogades, que l'autor fa dividint en IX períodes donant per a cada un d'ells una notícia històrica. En fer l'estudi dona també unes taules on les monedes estan distribuïdes per seques, valors, emperadors, etc., tot expressant en percentatges la seva composició, alhora que les representa en histogrames. La discussió que segueix, plena d'una gran erudició toca tots els temes propis de cada període.

L'avantatge que representa treballar amb percentatges en fer les comparances, queda algun cop malmès quan són poques les monedes. Per exemple, prenent un cas extrem; la taula de la pàgina 167 està formada per cinc monedes i és per això que són aleshores, els percentatges poc representatius.

És interessant la comparança que fa amb les dades de l'obra de Ripollés sobre la circulació monetària a les terres valencianes.

El treball és perfecte pel mètode seguit i el sentit crític. Es tracta, en efecte, d'un treball desenvolupat amb total coneixement de causa i amb una gran amplitud, que potser queda algun cop desproporcionat pel material reduït en alguns períodes.

Pel període més antic destaquem la troballa de monedes gregues procedents de llocs llunyans que fins ara no havien estat prou valorades.

De les seves conclusions podem destacar el caràcter local de la circulació amb una preponderància total pel període republicà per la seca d'Arse.

Crida l'atenció pel període de Neró i guerres civils, l'alta presència de moneda de Viteli, amb 14 peces i sentim que només hagin estat il·lustrades dues d'elles, com tampoc ho són les d'Otó.

Les ensenyances que es poden treure dels comentaris són nombroses i cada especialista podrà trobar-ne pel seu camp.

Per acabar remarquem que a través dels comentaris sobre la circulació monetària l'autor ens dóna un curs sobre numismàtica hispana, especialment pel que fa al període romà-imperial.

L. VILLARONGA

ARROYO ILERA, R. Volumen y procedencia de la moneda romana del 313 al 318 d. C. en el territorio valenciano, *Saguntum*, 18, 1984, 267-268.

Interessant treball històric basat en l'estudi de 134 monedes del curt període 313-318, ple tot ell dels problemes de la Tetrarquia.

ARRIOLS, P. R., VILLARONGA, L. Troballa esporàdica de bronzes romans republicans, *Gaceta Numismàtica*, 74-75, 1984, 113-117.

Conjunt de 117 bronzes romans republicans, el darrer n.º 239/3 de Crawford, trobats al campament III de Renieblas de Numantia, que ens permeten datar altres monedes ibèriques trobades en el mateix lloc.

L. V.

CAMPO, M. Tesorillo de denarios romano-republicanos hallado en Catalunya, *Saguntum*, 18, 1984, 229-248.

Estudi de 1 denari ibèric de Kese i de 89 denaris romans ingressats en el Gabinet Numismàtic de Catalunya, abans de l'any 1939, essent-ne el darrer el de P. Sepullius Macer, de Crawford n.º 480/5b, de l'any 44 a. C. Bona mostra de la moneda de plata circulant a Catalunya en el temps de la batalla de Ilerda, de l'any 49 a. C., com ho assenyala la presència de 16 denaris de CAESAR de Crawford n.º 443.

L. V.

CRAWFORD, M. H. *A catalogue of Roman Republican coins in the collection of the Royal Scottish Museum, Art & Archaeology 6, 1984, Edinburg, 1984.*

Fem referència a aquest catàleg de monedes romanes republicanes guardades al «Royal Scottish Museum» per contenir una part d'un tresor trobat a Aznalcollar, prop de Sevilla, cap als anys 1908/1919. Del contingut d'uns 50 denaris, es guarden al museu d'Edinburg, 35 denaris, essent-ne el darrer el Crawford n.º 318/1a de l'any 104 a. C.

L. V.

DELESTRÉE, L. P. *Les monnaies gauloises de Bois l'Abbé (Eu, Seine-Maritime), Études de Numismatique Celtique, 3, Paris, 1984.*

Dintre de la col·lecció de «Études de Numismatique Celtique» dirigida per J.-C. Richard, després de la publicació dels dos primers números, de K. Gruel «Le trésor de Trébury (Côtes-du-Nord)» i de A. Deroc «Les monnaies gauloises d'argent de la Vallée du Rhône», s'acaba de publicar el tercer que ara ens pla comentari.

Aquesta col·lecció publicada a ritme anual, ja presenta una notable importància, puix aplega materials originals i segueix un bon mètode en el seu estudi.

En una primera visió, d'aquest llibre creiem necessari destacar la publicació de moltes monedes inèdites, el seu mètode d'exposició i uns resultats conseqüents sobre els conceptes de «civitatis» i «pagus».

L'estudi tracta de les monedes d'or, plata i coure trobades en les excavacions de Bois l'Abbé.

L'ordre seguit per a cada moneda o grup de monedes és la descripció tipològica, l'estudi caracteroscòpic (seqüència d'encunyats), la metrologia, referències a altres troballes, localització i cronologia.

L'estudi de les monedes comença per les d'or, essent-ne 7 les trobades més un lingot del dit metall. Segueixen les de plata amb 102 monedes, de les quals 86 són belgues, moltes d'elles inèdites. A continuació les de bronze, un conjunt de quasi 300 monedes.

Cal posar de relleu l'estudi de les monedes «errantes» qualificades pel professor Colbert de Beaulieu d'aquesta manera, per ésser les espècies comunes a la major part dels llocs galo-romans i allunyades d'on foren encunyades.

Per les de plata, resulta alligador l'estudi de la sèrie «homotípica», inèdita, amb 24 exemplars, encunyats amb 3 encunyats d'anvers i 4 de revers, d'un sistema metrollògic d'uns 2.50 grs., i per la qual l'autor emet unes encertades idees sobre localització i datació.

De les monedes de bronze, les de VERICIUS són les més nombroses, formant un conjunt de 107, les quals representen més del terç del total de les monedes de bronze inventariades, corresponents a les monedes d'encunyació i circulació local.

Les divideix en quatre classes. De la primera, amb 52 monedes, 40 són estudiades per la seqüència d'encunyats, trobant-ne 9 d'anvers i 15 de revers, restant un número de monedes per encunyats prou elevat per a considerar la mostra completa. De la mateixa manera són estudiades les altres classes.

D'aquest grup, el més representatiu, estudia la repartició geogràfica per deduir-ne la localització, rebutjant les assignacions anteriors, puix diu que es tracta d'una emissió local, no d'un poble en el sentit ampli, sinó d'un «pagus», d'un oppidum diríem nosaltres.

Pel que fa a l'ordenació de les quatre classes, veu la possibilitat de que les classes III/IV siguin anteriors a les I/II, cosa de la qual nosaltres n'estem convençuts solament tenint en compte l'aspecte de monedes per encuny, el

qual és més elevat a manera que més modernes són les monedes. Pel que fa a la cronologia, la determina a començaments del darrer terç del segle Ier a. C.

I així successivament va estudiant totes les monedes de bronze, amb tot detall i precisió, aprofundint en el seu estudi quan el nombre d'exemplars ho permet.

Vista la perfecció del treball i la profunditat en què és realitzat, solament trobem a faltar l'estimació del número original d'encuny, cosa fàcil de realitzar havent arribat a l'estudi de la seqüència dels encuny.

Després de l'estudi de les monedes passa als conceptes generals i fa la crítica a les idees anteriors, als estudis del professor Colbert de Baulieu i de S. Scheers, especialment pel que fa a la consideració de que després d'Alèsia, l'any 52 a. C., s'havien acabat brutalment totes les emissions monetàries a les Gàl·lies.

El desenvolupament històric va centrat entorn als AMBIANI, que per llurs aliances havien estès una gran hegemonia.

La guerra amb Roma va transformar radicalment el repartiment del poder, dintre d'ell el d'emetre moneda, que pertanyia a la «Civitatis», o sigui al poder ampli d'un poble, dividint-se ara i fent-se accessible a tots els nuclis, multiplicant-se les emissions a nivell dels «pagi», les quals duraren fins a la fi del segle I a. C.

Resulta difícil l'assignació de les monedes de bronze a llocs i pobles concrets, puix la majoria són anepigràfiques, altres amb nom de persona, i totes sense datació arqueològica i, a més, han estat «mepriées». Per llur localització els mapes de repartició presenten una feble dispersió, la qual cosa ajuda a demostrar que són emissions locals d'època tardana.

Acompanyen a les conclusions una sèrie de taules on de manera gràfica es veu la composició del tresor, la comparança amb altres i l'assaig de cronologia.

El numerari local representa el 54.74 %, la sèrie de VERICIUS en primer lloc i en menor importància la del gall.

A l'anex I va l'inventari de les monedes trobades a Bois l'Abbé seguit d'una il·lustració parcial acceptable vist el caràcter de les monedes.

L'interès d'aquesta obra és evident, com ho posa de manifest la seva lectura i estudi que han estat fets d'una sola tirada. Felicitem a l'autor i al director d'aquesta sèrie de treballs per la seva importància, interès i pels no especialistes en numismàtica galla una gran ensenyança.

L. VILLARONGA

DOMINGUEZ, M. A. GALINDO, M. P. Hallazgos numismáticos en el término de Calatayud, *Gaceta Numismática*, 74-75, 1984, 63-103.

Estudi de la circulació monetària en el lloc assenyalat, realitzat amb els següents materials: 145 monedes ibèriques, 49 hispano-llatines, 18 romano-republicanes i 67 monedes imperials.

Molt important és la recollida dels materials que ens permet conèixer la circulació monetària en aquest lloc d'Aragó, del qual tants pocs coneixements tenim. Dels comentaris es dedueix una majoritària circulació local.

L. V.

ESCUDERO Y ESCUDERO, F. de A. Nuevas monedas de Sekaisa, *Caesaraugusta*, 57-58, 1983.

Són tres les noves monedes. Una amb variant tipològica, l'altra amb la llegenda ibèrica SEKA i una tercera reencunyada.

L. V.

ETIENNE R. et FONTAINE, R. Histoire et Archéologie de la Péninsule Ibérique Antique. Chronique III. 1978-1982, *Revue des Études Anciennes*, tome LXXXIV, 1982, 1-2, 183-300.

Per tercera vegada es publica la crònica quinquenal sobre història, arqueologia i numismàtica de la Península Ibèrica a càrrec dels autors amb la col·laboració, pel que fa a la numismàtica, de J.-P. Bost, J. Hiernard, D. Nony i J.-C. Richard.

El recull és total i s'hi comenten críticament tots els treballs apareguts en el quinquenni 1978-1982.

A les pàgines 193-197 es comenta la «Numismatique préaugustéenne, a les pàgines 217-223 la «Numismatique d'époque imperiale» i a la 291 la corresponent a la Hispània cristiana i visigoda.

Aquestes cròniques, a més d'interessar-nos per l'aspecte numismàtic, ens donen una visió total de totes les activitats portades a cap a la Península Ibèrica en l'Edat Antiga i en llegir-les veiem tot el que s'ha fet vist des de fora, cosa que representa un bon exàmen de consciència.

L. VILLARONGA

FONTENLA BALLESTA, S. La emisión neopúnica de Baria, *Gaceta Numismática*, 76, 1985, 9-14.

Estudi de 113 monedes, de les anomenades de Baria, afegint-ne 8 a les publicades anteriorment. Es confirma la seva metrologia i l'àrea local de la seva circulació.

L. V.

GARCÍA GARRIDO, M. Hallazgo de denarios forrados de Iltirtasalirban y Sesars en el Alto Ebro, *Gaceta Numismática*, 76, 1985, 31-37.

Extraordinària troballa d'uns 50 denaris forrats, majoritàriament de Iltirtasalirban, a l'Alt Aragó, de bon estil, amb la important particularitat de presentar els d'Iltirta dos tipus d'epigrafia, caracteritzats per la presència de la L antiga en un d'ells i de la moderna en l'altre.

De denaris d'Iltirtasalirban amb epigrafia de L moderna només ens és conegut un exemplar i ara amb aquesta troballa trobem un nou encuny.

Tots els denaris trobats foren encunyats amb una sola parella d'encuny, els de Sesars, i amb dues parelles, la d'epigrafia antiga i la moderna, els d'Iltirta.

L'autor, pel que fa a la cronologia, creu coincident l'emissió dels darrers denaris d'Iltirta i els primers de Sesars, de cap al darrer quart del segle II a. C. i considera que pertanyen a la bossa d'un falsificador o bé que foren enterrats per treure'ls de la circulació.

L. V.

GENEVRIER, J. L. A propos d'un trésor découvert à Ambert (Puy-de-Dôme), *Chroniques historiques d'Ambert et son arrondissement*, 7, 1985, 43-44.

Comprèn 15 monedes, de les quals són estudiades set, entre elles quatre d'espanyoles.

L. V.

GRICOURT, D. Étude sur un nouveau fragment du trésor constantinien de Luxeuil-les-Bains, *Revue Suisse de Numismatique*, 1984, 167-203.

El primer conjunt de monedes procedent del tresor de Luxeuil fou publicat per J. Molins i R. Grau a Acta Numismàtica III, 1973. Estava format per 406 monedes. Un segon conjunt de 80 exemplars fou publicat per G. Danincourt a Cahiers Numismatiques 65, 1980, i ara es publica un tercer a la Revue Suisse de Numismatique, aquest format per 184 monedes.

Les 15.000 monedes restants del tresor es troben guardades al Cabinet de Médailles de Paris, encara pendent d'estudi.

En aquestes línies només tractarem d'un dels aspectes a estudiar i és el de la homogeneïtat de les tres mostres fins ara publicades.

L'autor posa de manifest la discrepància en la composició de les tres mostres del tresor, considerada per emperadors, per períodes de temps i per seques. Ho fa comparant els percentatges.

Nosaltres ho farem aplicant un test estadístic, el de la Xi-quadrada. Aprofitem per a fer-ho la taula que ens dóna l'autor i fem el test comparant la composició per emperadors, per períodes de temps i per seques.

Per emperadors i per períodes de temps els resultats de la Xi-quadrada són altament significatius, assenyalant que no existeix la menor homogeneïtat, però en canvi, per seques les tres mostres del tresor presenten una certa homogeneïtat. Hem obtingut en aquest cas una $X^2 = 25.943$, amb 14 graus de llibertat, acceptable al 2,63 %.

Ens preguntem: com hem d'interpretar aquest fet? Els tres conjunts són heterogenis per la cronologia (emperadors i períodes de temps), i homogenis pel subministrament de monedes (per seques). La cronologia que cobreix les monedes del tresor és molt curta, de tan sols 19 anys, i això podria explicar el caràcter heterogeni de les tres mostres sota aquest aspecte. Però, deixem als especialistes d'aquestes monedes la tasca d'estudiar i resoldre aquesta qüestió, que nosaltres ens hem limitat aquí a posar en evidència.

L. VILLARONGA

LEJEUNE, Michel. Vieille-Toulouse et la Métrologie Ibérique. *Revue Archeologique de Narbonaise*, 16, 1983, p. 30-37.

L'autor estudia un seguit de marques, part dels treballs realitzats per J. P. Magnol i M. Vidal, de les descobertes a Vieille-Toulouse de 35 àmfors, de les quals 25 d'aptes per a ésser estudiades. L'autor relaciona perfectament les inscripcions i les transcriu, diriem, en un ordre correcte. Però som de la opinió que incorre en error, d'altra banda permisible per la manca de dades, d'intentar situar aquests signes o marques dins d'un esquema metrològic en lloc d'un contexte contable. Lejeune ens diu que la relació envers la unitat petita, la mitjana i la gran, sembla que sigui aproximadament d'1 a 10 i per tant considera que l'escriptura numèrica és decimal. Bé, com la divisió d'una àmfora no ha sigut mai decimal, recordarem que la seva subdivisió es comporta gairebé sempre duodecimalment, com segueix:

1 àmfora = 80 lliures vinàries (vi) = 27,2 1/q o 2 'urnes' o 3 'modis' o 6 'hemiektes' o 8 'congis' o 24 'choiniques' o 48 'sextaris' o 96 'emines', etc. etc.

Aleshores ens preguntem: ¿Si difícilment podem admetre que aquestes marques siguin metrològiques, podrien correspondre a àrees delimitades de magatzematge? I que les tres marques ens donin l'ordre de situació general i particularment per a cadascuna de les dites marques?

↪ arribaria a indicar el dígit del magatzem (encara que hi manqui a les àmfors W, X, Y i Z).

L correspondria a la secció o àrea corresponent.

Y representaria l'agrupació terciària, o menor. L'estibatge.

El mateix Lejeune comenta que li extranya sobremanera que, amb àmfors de les mateixes dimensions —i per tant de la mateixa capacitat— pugui la relació de proporció variar d'1 a 15. Per tant i com a exemple, si llegim la primera sèrie A B C D d'acord amb la nostra suggerència, tindrem una successió d'elements intel·ligibles:

4444	magatzem n.º 4
LIII	secció n.º 3
YIII	estiba n.º 3

amb lo qual quedarien aclarits els dubtes sobre les sèries d'àmfors que porten el mateix enunciat o marca ('doublets').

Un magatzem de 10 seccions de 10 estibes de 10 àmfors cadascuna, serien 10 seccions de 100 àmfors, lo que donaria un conjunt hipotètic de:

$$1000 \text{ àmfors} = 27200 \text{ l/q} = 50 \text{ 'culeus' de } 544 \text{ l/q}$$

una mida força normal per a contabilitzar i que en certa manera donaria suport a Lejeune quan diu que les marques que duen les àmfors corresponen a una *escriptura numèrica decimal*.

J. P. I B.

LION BUSTILLO, M.ª C. Un tesorillo de bronzes del segle IV procedente de Palencia, *Boletín del Seminario de estudios de Arte y Arqueología*, L, 198, 1984, 113-156.

Catàleg d'un tresor de 242 bronzes, des de Constantí I (307) fins a Arcadi (395). Els més nombrosos són els de Constant i Constantí II. El 62,28 % correspon a monedes de seques occidentals.

Comentaris crítics per períodes amb l'aportació d'uns materials d'una zona geogràfica en la qual en posseïm per ara molt pocs.

L. V.

LLORENS, M. del M. Hallazgos monetarios en la zona costera alicantina, *Saguntum*, 18, 1984, 249-265.

Descripció i estudi de 41 monedes des del segle III a. C. fins a la fi de l'imperi romà, trobades en diversos llocs de la costa alacantina.

L. V.

RICHARD, J.-C. Catalogue des monnaies du Musée de Carcassonne (Aude), II, Les monnaies hispaniques, *Bulletin de la Société d'Études Scientifiques de l'Aude*, tome LXXXIII, 1983, p. 65-71.

Interessant contribució per a l'estudi de la circulació numismàtica al Llenguadoc de les monedes hispàniques. Són un conjunt de 51 monedes que pertanyen principalment a les seques d'Empòrion i Iltirta, les quals exerciren una forta influència al Llenguadoc. Aquest conjunt ve justament a demostrar-ho de nou, puix la seva presència motivà la seva imitació.

L. V.

RIPOLLÈS, P. P. Los hallazgos de moneda romano-republicana en la Tarraconensis y las Baleares, *Italicà*, 17, Escuela Española de Historia y arqueología de Roma, 1984, 91-126.

A l'encaç del seu treball l'autor fa l'anàlisi amb les monedes provinents de tresors i troballes esporàdiques, d'on treu un aspecte aprofundit de la seva tesi doctoral, la qual versa sobre la circulació monetària a la Tarraconensis Mediterrània.

L'estudi el fa en quatre períodes. El primer, de 218-195 a. C., amb escassa moneda romana, permet pensar en l'ús de la seca emporitana per finançar les despeses romanes.

El segon període, de 195-133 a. C., presenta una abundant circulació de moneda romana a la Bètica, i a la Tarraconensis és important però no predominant.

Pel que fa al tercer període, del 133-70 a. C., el subdivideix en tres grups, i hom hi veu abundant la moneda romana a Catalunya i escassa a la vall de l'Ebre.

El quart període, de 70-27 a. C., marca una forta disminució pel que fa a la moneda romana.

El treball es fa comprensible gràficament mitjançant taules, gràfics i mapes.

Això permet, doncs, una perfecta visió de la circulació romana a la zona estudiada, solament limitada pels materials coneguts que no són massa abundants.

L. VILLARONGA

Studies in honour of LEO MILDENBERG, *Numismatics, Art History, Archaeology*, Edited by A. Houghton, S. Hurter, P. Erhart Mottahedeh, J. Ayer Scott, Editions Numismatique -Romaine, Wetteren, 1984.

Aquest llibre és un homenatge dels numismàtics a la figura i obra de Leo Mildeberg, en el seu 70è aniversari. Homenatge, doncs a una vida dedicada a la numismàtica, la principal activitat de la qual fou al de l'aspecte comercial, amb la redacció de més de 50 catàlegs per a les subhastes de Hess AG, 32 de la Banca Leu i altres més amb Münzen und Medaillen. Però, a més, era un entès en les antigues llengües semítiques i especialista en la numismàtica judaica. De tot havia publicat diversos treballs d'investigació.

El mèrit més d'agrair de Leo Mildeberg és el de l'ajuda que donà a tots els investigadors. Aquesta ajuda queda palesa en les diverses col·laboracions que formen aquest llibre, obra d'una colla de numismàtics d'arreu, que tracten dels temes més diversos, i que han estat escrits com a demostració d'agraïment.

Des del seu lloc de treball ha estat al servei de la numismàtica amb una fidelitat exemplar, cosa que certament no es pot fer extensiva a gaires d'altres que han ocupat llocs similars al seu.

L'índex que donem a continuació és suficient per a veure l'amplitud dels temes oferts en aquest homenatge a Leo Mildeberg, i les altes províncies on arribà amb la seva generositat.

Dan P. Barag (Jerusalem).

Some Examples of Lead Currency from the Hellenistic Period.

Denyse Bérend (París).

Réflexions sur les fractions du monnayage grec.

Christof Boehringer - Orazio Pennisi di Floristella (Göttingen-Acireale).

Syrakusanischer Münzstempel der Epoche des Agathokles.

Herbert A. Cahn (Basel).

Stagira in Tel-Aviv.

Faya C. Frel (Malibu).

Prometheus Parodied: A Gnathia Hilarotragedy.

- Jirí Frel (Malibu).
A View into Phintias' Private Life.
- Hans-Ulrich Geiger (Zürich).
Zürcher Halbbrakteaten und ihre Verbreitung.
- George M. A. Hanfmann (Cambridge, Mass.).
The Double Lion from Hypaepa.
- Arthur Houghton (Malibu).
The Seleucid Mint of Mallus and the Cult Figure of Athena Magarsia.
- Silvia Hurter - Emmerich Pászthory (Zürich-Hofheim/Taunus).
Archaischer Silberfund aus dem Antilibanon.
- G. Kenneth Jenkins (London).
Varia Punica.
- Hans Jucker (Bern).
Eine figürliche Trensenplatte aus Grossgriecheland.
- Balázs Kaposy (Bern).
Sechs neuerworbene römische Medaillone.
- Arielle P. Kozloff (Cleveland).
A River Horse of a Different Empire or what are Hippopotami doing on the Banks of the Tiber?
- Georges Le Rider (Istanbul).
Un trésor de monnaies séleucides trouvé dans le Hauran en 1979 ou 1980: Antiochos VI à Ptolemaïs.
- Yaakov Meshorer (Jerusalem).
One Hundred Ninety Years of Tyrian Shekels.
- Otto Morkholm (Copenhague).
Some Pergamene Coins in Copenhagen.
- Patricia Erhart Mottahedeh (Princeton).
The Princeton Bronze Portrait of a Woman with Reticulum.
- Martin Price (London).
Croesus or Pseudo-Croesus? Hoard or Hoax? Problems Concerning the Sigloi and Double-Sigloi of the Croeseid Type.
- Dietrich Schwarz (Zürich).
Der «Reisetaler» von Jakob Stampfer.
- Arnold Spaer (Jerusalem).
Ascalon: from Royal Mint to Autonomy.
- Margaret Thompson (New York).
Paying the Mercenaries.
- Hyla A. Troxell (Upper Montclair, N. J.).
Carians in Miniature.
- Nancy M. Waggoner (New York).
Seal Impressions in the Manner of the Seleucids.
- Alan S. Walker (Zürich).
Some Hoards from Sicily and a Carthaginian Issue of the Second Punic War.

No ens és possible comentar-los tots, tant per l'extensió que representaria com pels coneixements que no tenim. Així, doncs, ens limitarem a un parell d'articles, molt vinculats amb els nostres estudis, el de G. K. Jenkins i el de A. S. Walker, i de la seva importància es podrà deduir l'alt nivell assolit en aquesta obra.

Jenkins dedica el seu treball a diverses qüestions de la numismàtica cartaginesa. El primer tema que tracta és sobre qüestions de numerals a les monedes que porten la marca 25, i que per l'autor representa 1 1/4 de shekel, essent un shekel igual a 20. Ens explica que sabem per l'Antic Testament de l'existència d'una moneda anomenada *gerah*, la qual en la tarifa de «Marseilles» és restaurada com *agorah*, i que valia una vintena part del shekel. Per tant, la marca indicaria el valor de la moneda, és a dir, 25 *agorah* igual a 1 1/4 de shekel.

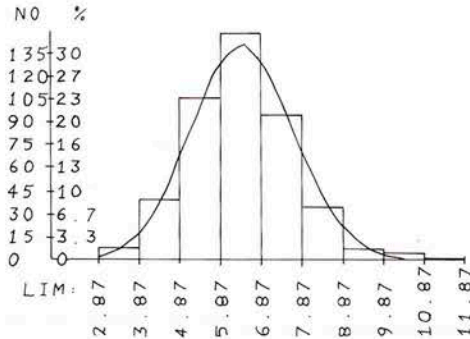
Tracta després d'una moneda de Sardenya amb la marca 22, de la qual nosaltres publicarem una interpretació curiosa (la referència bibliogràfica que dona

Jenkins a lo nota 20 està intercanviada amb la nota 24). En efecte, consisteix en què multiplicant per 22 el pes mitjà de l'emissió resulta exactament el pes de la lliura romana. Jenkins no resta convençut de la nostra interpretació malgrat que no en rebutja l'evidència. Creiem que deu pensar que es tracta d'una casualitat. Aleshores ens dona una «more serious» interpretació, en suggerir però amb la «great possible reserve» de que la kaph de la inscripció és la inicial de *Kesef*, que significa plata o moneda, resultant que la inscripció es llegiria «dos plata» o «dues monedes». Estem d'acord amb la reserva que suggereix.

A continuació comenta la nostra interpretació de la marca 50 de les monedes d'Ebusus, en el sentit que 50 d'aquestes monedes pesen una lliura romana. En aquest cas Jenkins es refereix a l'aspecte metrollògic. La millor resposta és donar els paràmetres estadístics de la mostra de 443 monedes de la dita emissió, la qual prenem de l'obra de M. Campo, *Las monedas de Ebusus*.

Número d'exemplars, 443
 Pes mitjà, 6.3739 grs.
 Desviació típica, 1.2580
 Coeficient de variació, 19.74 %

L'interval de confiança pel pes de la població, amb una probabilitat del 95 %, és de 6.2564/6.4914 grs., i no els suposats 7 grs. que admet Jenkins. Multiplicant per 50 els límits de l'interval de confiança, obtenim 312.82/324.57 grs., molt proper al pes de la lliura romana. Acompanyen l'histograma amb la corba normal a la qual s'ajusta prou bé.

A més, cal considerar que, a la Península Ibèrica, existeixen altres emissions amb marques de valor, les quals coincideixen amb el número de monedes contingudes en una lliura romana. Acaba Jenkins els seus comentaris sobre la marca 50 d'Ebusus dient que encara no té cap solució per aquest problema.

En el tercer tema tracta de la moneda de Líbia amb tipus d'arada, reencunyada, la qual cosa li permet fer algunes interessants precisions.

En el quart, tracta de la troballa de «El Djem» i comenta críticament un treball de Robinson sobre la seva cronologia, basat en la interpretació d'una reencunyació d'una moneda hispànica, acceptant en aquest cas la proposta que nosaltres férem.

Finalment, comenta les monedes d'electró, per les quals nosaltres proposàrem la seva encunyació a la Península, degut a la troballa d'un tresor amb aquestes monedes a Utrera (Sevilla) i d'altres trobades esporàdicament, no acceptant aquesta atribució. Creiem que l'argument més important per esvaïr els dubtes de Jenkins és de que si els cartaginesos vingueren a la Península en busca de metalls preciosos, fóra absurd que portessin moneda d'electró encunyada.

Agraïm a Mr. Jenkins aquests interessants comentaris que ens han permès tornar sobre temes per nosaltres tan estimats.

Pel que fa a l'article de A. S. Walker sobre algunes monedes cartagineses de Sicília de la segona guerra púnica, després de publicar la troballa A, amb nombroses monedes amb el cap de Triptolemus i revers de cavall galopant, amb la llegenda H o HT en escriptura púnica a dessota, atribuïdes a la seca d'Agrigent, en fa un estudi on s'ocupa de totes elles.

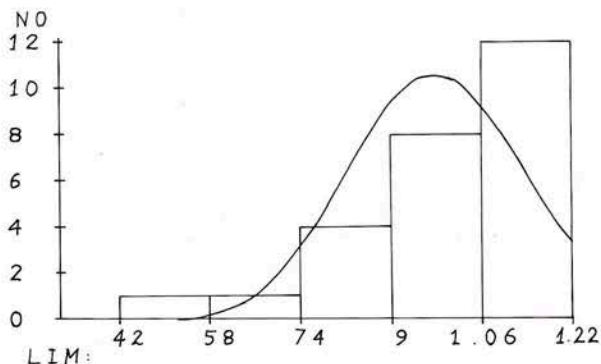
Veiem que n'hi ha de tres valors, el mitjà, el quart i el vuitè de shekel. El més abundant és el quart de shekel, que l'autor divideix en tres grups per raons estilístiques i que resulten lleugerament diferenciats metrològicament, els quals a nosaltres ens resulta difícil de distingir, i potser obeixen sols al fet d'ésser els encunyats provinents de diferents mans.

Metrològicament diu que aquestes monedes encaixen amb el victoriat, el quinari i el sesterci. Això li fa sospitar que el denari és posterior a aquelles monedes, cosa difícil d'acceptar puix l'estil de denaris, quinaris i sestercis és ben uniforme.

Hem fet l'estudi estadístic dels tres valors afegint a les monedes de la seva mostra fet publicades per Manganaro a «Un ripostiglio siciliano del 214-211 a. C. e la datazione del denarius», *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, XXXI-XXXII, 1981-82, 37-54, i per Burnett a «The Enna hoard and the silver coinage of the Syracusan Democracy», *Revue Suisse de Numismatique*, 62, 1983, 5-46.

La característica comuna als tres grups de valors és un alt coeficient de variació del 14, 16 i 15.8 %, quan allò normal a les monedes de plata d'aquesta epoca és que no arribi al 10 %. Si tenim en compte el curt període d'aquestes emissions deduem que el pes teòric sens dubte va disminuir durant les encunyacions.

Les mostres formades pels mitjos i quarts de shekels són perfectament normals. No succeeix el mateix amb els vuitens de shekel on en lloc de prendre el pes mitjà cal prendre la moda, la qual està situada entre 1.06/1.22. Acompanyem l'histograma.

Els intervals de confiança són els següents:

Mitjà shekel, 3.42/3.72

Quart shekel, 1.70/1.78

Vuitè shekel, 0.915/1.04, però la moda és 1.06/1.22. Resultant per tant, que aquest valor és un sisè de shekel, en lloc del vuitè proposat per l'autor.

La data de l'ocultació del tresor queda compresa entre el 212 i el 209-207 i les conseqüències que en dedueix són les següents: s'acaba l'encunyació de quadrigatus el 215/214, els quals són substituïts pel victoriat de valor meitat, poc després són introduïts el quinari i el sesterci, que són respectivament el terç i el sisè del quadrigatus o shekel. Aquestes monedes seran després meitat i quart de la nova moneda, el denari. És, doncs, aquest sistema paral·lel al de les emissions púniques, com hem vist amb la sèrie de les monedes de Triptolemus.

L'autor presenta un sistema d'intercanvis molt raonable, però se'ns fa difícil creure en l'aparició del denari després dels seus divisors, amb els quals té una relació estilística evident.

La importància i interès dels dos treballs comentats posen de manifest el nivell de les col·laboracions, les quals formen un volum que quedarà per sempre més com una fita important per la numismàtica.

L. VILLARONGA

VILLARONGA, L. Las monedas del tesoro de Bridiers, *Boletín del Seminario de estudios de Arte y Arqueología*, L, 1984, 20-226.

Revisió del treball de S. Scheers, «La drachme BN 4549-4550, trouvée à Carqueiranne (Fr., Var), quelques réflexions sur la datation des drachmes du trésor de Bridiers», publicat a *Studia Paulo Naster Oblata, I, Numismatique*, Lovaina, 1982, 331-340.

Insisteix en la metrologia de les dracmes de Bridiers, de 4.32 grs., d'imitació emporitana, que podria pertanyer al sistema àtic o bé al del sistema del denari pesat quelcom reduït. De moment ens inclinem per la segona possibilitat.

A. N.

VILLARONGA, L., GARCÍA GARRIDO, M. Hallazgo de bronce ibéricos en Borriol Castellón, *Gaceta Numismática*, 74-75, 1984, 41-58.

Trobada composta per 48 monedes ibèriques de KELSE, 10 de VALENTIA, dels magistrats C. LVCIEN y C. MVNI, dues monedes ibèriques de ILTIRTA, un quadrant de CORDUBA i un bronze romà-republicà de LENT.MAR.F de Crawford n.º 329/2.

Al catàleg segueix l'estudi metrollògic i el dels encunyis i l'anàlisi històric que permet fixar l'ocultació cap a l'any 76/75 a. C.

L. V.

VILLARONGA, L. Tesoro de la segona guerra púnica de la província de «Cuenca», *Numismatica e antichità classiche, Quaderni Ticinesi*, XIII, 1984, 127-137.

La composició del tresor és la següent:

Quatre monedes hispano-cartagineses.

Una dracma d'Ebusus.

Un òbol de Massàlia.

51 denaris i quinaris romans, els darrers Crawford 125/1, 126/1, 128/1 dels anys 206-200 i Crawford 171 del 199-170.

Vuit tetradracmes: una d'Antioc III, una de Sude, dues de Perge, una d'Aspendos, i dues d'Arados. La més moderna del 193/192 a. C.

Insòlita la presència de les tetradracmes.

A. N.

MEDIEVAL

Actas de la I Reunión Hispano-portuguesa, *Sociedad Numismática Avilesina*, Avilés, 1983, 69 pàgines.

La Societat Numismàtica Avilesina convocà el mes de novembre de 1983 aquesta primera reunió de numismàtics estudiosos de la moneda dels diferents regnes peninsulars medievals. Així la Societat Numismàtica Avilesina va voler apadrinar la trobada d'aquests especialistes que pogueren establir un diàleg profund i enriquidor dels seus camps d'estudi, molt més relacionats del que hom pot pensar de bon antuvi. Resultat d'aquella trobada és la publicació, tot just apareguda ara, dos anys més tard, que ha editat l'esmentada Societat.

Els ponents foren: el Dr. Mario Gomes-Marques, professor de la Universitat de Lisboa, que versà sobre «Monedas de D. Fernando I de Portugal acuñadas en Castilla». Aquestes monedes foren encunyades durant la guerra entre Portugal i Castella que va seguir l'adveniment a la corona de la dinastia dels Trastàmars. El rei portuguès es creia amb més drets a la corona castellana que Enric de Trastàmara, fill bord d'Alfons XI, l'autor assenyalà que legalment les monedes de D. Fernando encunyades a Castella durant aquesta guerra han d'ésser considerades com monedes portugueses batudes a Castella i no com a monedes castellanèses a nom d'un pretendent portuguès. Seguidament tracta l'autor del problema de la identificació de las seques que han d'ésser Zamora, Tuy, Miranda do Douro (i no Milmanda, com s'havia dit), València de Alcàntara i finalment una seca incerta amb marca Q, per la qual l'autor fa la hipòtesi de Quiroga. L'autor tracta dels diferents valors encunyats i la rebaixa de la moneda a conseqüència de la guerra, així com les seves repercussions en l'economia i posteriors mesures per a un redreç. El Dr. Gomes Marques es un especialista del regnat de Fernando I de Portugal, per la qual cosa fou molt important de veure el fruit de les seves recerques, en aquest punt de cert contacte entre la numismàtica castellana i portuguesa.

La segona ponència fou d'Antonio Orol Pernas, ben conegut com a especialista de la moneda medieval castellana. L'autor tracta de la «Interpretación Histórica de las acuñaciones con influencia hispano-portuguesa», tot plantejant la problemàtica dels diners d'Alfons I de Portugal con marca COLIMB i de si cal considerar-los com la primera encunyació nacional portuguesa o són encara d'Alfons VI de Castella. L'altra tema que tracta fou el d'un cornado de Joan I de Castella amb la particularitat que es titula rei de Portugal i amb marca CA als costats del castell. Es tracta d'una peça donada a conèixer fa ja un temps pel mateix autor i que ha de relacionar-se amb el fet de que Beatriu, muller del castellà, esdevingués reina de Portugal a la mort del seu pare, Fernando I. Com és sabut la unió de les dues corones no es dugué a terme com volia anunciar la moneda, ja que sorgeix un pretendent portuguès a la corona i Joan I de Castella és derrotat a la celebrada batalla d'Aljubarrota. L'autor comenta també les altres monedes a nom de Beatriu que aquest moment històric originà. Finalment el Dr. Gomes Marques contesta algunes de les qüestions plantejades per Orol i pensa que el diner d'Alfons amb COLIMBRI, ha d'ésser d'Alfons VI.

El tercer dels ponents fou Miquel Crusafont i Sabater amb el tema: «Relaciones numismáticas catalano-portuguesas. Pedro de Portugal (1463-66)». Comença l'autor observant que si bé tant Portugal com Catalunya eren països abocats al comerç no sembla que hi hagués un contacte establert en aquest sentit. L'autor conclou que les seves economies serien paral·leles i això degué representar una dèbil relació entre elles. L'autor troba un punt de contacte entre els dos països en el matrimoni de la comtesa Aurembiaix d'Urgell amb un infant portuguès de nom Pere, que heretà el comtat d'Urgell en morir la seva dona sense fills. Les investigacions de l'autor sobre si aquest príncep pogué batre moneda a Urgell

al seu nom són negatives ja que molt aviat aquest permutà el comtat amb Jaume I per la sobirania de Mallorca. En el 1233 Pere fa un acord amb diverses persones per a encunyar a Mallorca. L'autor conclou, però, que no es degué arribar a batre ja que en crear la moneda valenciana i mallorquina Jaume I en el 1247 no es fa cap menció d'aquest fet, ni apareix tampoc en els documents relacionats amb les taules de canvi establertes en posar-se en circulació la nova moneda. M. Crusafont tracta, finalment, de les emissions de Pere IV de Catalunya, Conestable de Portugal, el segon dels oponents a Joan II en la Guerra dels Remences. Aquest sobirà encunyà a Catalunya croats i divisors, florins i creà una nova moneda d'or, el pacífic. Aquesta moneda va tenir una gran acceptació i l'autor tracta d'explicar-ho pel gran prestigi que tenia en aquell moment el cruzado portuguès, moneda en la qual s'inspirà el pacífic, però amb una llei més baixa.

Es publiquen també uns comentaris J. Ferraro Vaz als aspectes tractats per A. Orol i una comunicació d'Anna M. Balaguer «La Moneda de Oviedo: Oro o vellón».

A. M. BALAGUER

BALAGUER, A. M. «Las amonedaciones de vellón de Enrique IV. Secuencia de las emisiones e identificación de los tipos». *Gaceta Numismática*, 76. Barcelona, 1989, pp. 43-58.

Quan arribem al s. xv, tan intrincat i apassionant, les fonts escrites solen ésser ja prou importants, però la dificultat rau en arribar a sumar tota la informació numismàtica continguda en fonts disperses i marginals. En aquest treball, Anna M. Balaguer recull les dades dels *Anales de Garci Sanchez* i tot sumant les seves informacions amb les contingudes en l'interessant treball de Sainz Varona i en el deficient de L. Domingo, a més d'altres informacions ja plantejades amb anterioritat per l'autor, arriba a obtenir unes bases sòlides per a poder reconstruir les complexes emissions de billó del regnat d'Enric IV de Castella.

Tot fent una anàlisi minuciosa i una mestrivola síntesi, Anna M. Balaguer ens dóna per primera vegada un quadre complet d'emissions i les denominacions vertaderes de diferents tipus monetaris que fins ara havien estat mal identificats.

M. CRUSAFONT

BALAGUER, A. M. Troballes de moneda carolíngia a Catalunya, *Gaceta Numismática*, 74-75, 1984, 143-146.

Es dóna notícia de la troballa de monedes carolíngies en terres catalanes que fins ara no havien estat assenyalades. No es motiu d'estranyesa aquesta presència a Catalunya que era una part de l'imperi carolíngi en aquella època.

L. V.

BENET i Clarà, A. «La circulació de moneda a Manresa durant els segles X-XI». *Dovella* 15. Manresa, 1985.

Un preàmbul ens informa que l'existència de moneda pròpiament manresana en els segles x-xi compta amb «molts detractors, però també incondicionals com Albert Benet...» etc. Malament, podríem dir, ja que les qüestions històriques plantejades en termes d'incondicionalitat no poden conduir enlloc.

El problema de la moneda «de Manresa» compta amb una base positiva, les cites de «moneda de Manresa» i una de negativa, l'absència d'un context històric que pugui explicar qui i perquè es va batre moneda especial a Manresa. Tenint present que són freqüentíssimes les cites de «moneda circulant a Tortosa», o altres viles, sens que això tingui res a veure amb l'emissió a Tortosa mateix o en altres viles (en el cas de Tortosa, per exemple, la moneda era l'aragonesa), hom ha de concloure racionalment que fins que no hi hagi proves més contundents la pretesa moneda «de Manresa» sembla poc probable.

L'article és prou confús. No veiem enlloc una cita que justifiqui que la moneda «de Manresa» fos de plata, mentre que una altra cita, ja d'antic coneguda la qualifica de «bruna», és a dir, fosca o de baixa llei.

M. CRUSAFONT

CATEURA BENASSER, P. *Política y finanzas del Reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*. Palma de Mallorca, 1982.

Tesi doctoral de l'autor, de gran interès ja que profunditza en un aspecte ben poc estudiat i el situa dins el context del conjunt de la Corona Catalano-Aragonesa, començant finalment a fugir dels estudis que podríem anomenar «provincials». A l'introducció, assenyalem, anecdòticament l'aparició de la nova denominació «Comunidad de la Corona de Aragón» deguda a Alvaro Santamaria i que enriquirà el museu de denominacions confusionàries.

Assenyalem per a la numismàtica els documents 83 (pàg. 345-346) i 151 (pàgs. 419-420), que si bé no contenen notícies referents estrictament a qüestions monetàries alludeixen als privilegis i obligacions del personal de la seca. A la pàg. 164 fa referència a la correcció monetària introduïda per Pere III, consistint en fer equivalen el ral de plata a 24 diners i no a l'absurda equivalència de 16 diners que li havia assignat Jaume II de Mallorca, provocant així la massiva fugida del ral de plata, que contenia la plata de 19 diners. Recordem que els Jurats mallorquins, havien assenyandament aconsellat, sens resultat, al seu sobirà un canvi 1/22.

M. CRUSAFONT

CHAVES FERNÁNDEZ, R. y CHAVES GÓMEZ, M. J. «Un triente de Witiza (a. 698-710) de ceca TY... inédito» *Gaceta Numismática*, 76, marzo, 1985, pp. 39-41.

Els autors donen a conèixer una moneda incompleta que aparegué fa anys prop d'Osma (Sòria). Malgrat, que en manca una part pot identificar-se com un triens de Witiza, però el vertaderament interessant és el fet que el nom de la seca del revers s'inicià amb TY..., que ha de referir-se a una seca per ara inèdita. Ara bé, la incompleció de la peça no permet saber el nom d'aquest nou taller, Tude i Tucci són les seques que comencen amb aquestes lletres, tant si pertany a l'una com a l'altra no es coneixen fins ara emissions d'aquests tallers en el regnat de Witiza.

A. M. BALAGUER

DUMAS, F. BARRANDON, J. N. *Le titre et le poids de fin des monnaies sous le regne de Philippe Auguste*. Paris, 1982.

Un excellent resultat de la col·laboració de numismàtics i tècnics, en aquest cas per a aclarir-nos, d'un cop, el panorama de les emissions feudals franceses des d'el punt de vista del contingut de fi, dada tan fonamental com difícil d'ob-

tenir. Si bé fa goig de veure com avança aquesta nova via d'anàlisi, amb els treballs positius obtinguts amb les anàlisis no destructives a França, Anglaterra, Portugal, etc., és encara més de doldre que el nostre país, que compta amb una entitat teòricament idònia, no hagi volgut encetar aquest camí de recerca que ens dona ja avui dades fonamentals. No compten pràcticament amb altres anàlisis que les fetes modestament per nosaltres amb procediments químics destructius o les que publicà A. M. Balaguer, degudes a la gentilesa dels investigadors estrangers.

El treball inclou monedes de sèries que ens són del més gran interès com ara les del Bearn, Carcassona i Besiers.

M. CRUSAFONT

GOMES MARQUES, M. J., «Dinheiros Novos», *Revista de Guimaraes*, 1984, pp. 4-30.

El autor realiza un detenido estudio de los «dinheiros novos». Esta moneda fue creada en el 1260 por Alfonso III de Portugal en un intento de saneamiento monetario. Se trataba, como dice el autor, de aproximar el valor intrínseco al legal. El trabajo tiene una primera parte basada en la documentación escrita referente a estas acuñaciones, trazando una magnífica síntesis de la historia de este valor monetario. Sigue un estudio tipológico muy minucioso de símbolos y leyendas así como un completo análisis metalúrgico de estos dineros en cada uno de los reinados en que se acuñaron. Trata finalmente el autor de su desmonetización hacia la segunda mitad del siglo XIV.

El estudio de M. J. Gomes Marques será, sin duda, de gran utilidad y habrá hecho avanzar el conocimiento de este valor.

A. M. B.

GRIERSON, P. «The date of the Theodoric's gold medaillon» *Hikuin*, 11, 1985, 19-26.

En aquest article el professor Philip Grierson fa una revisió de la datació del medalló d'or amb el bust del rei de front i revers amb el tipus de la Victòria sostenint palma i llorer. La major part dels autors que han tractat el tema han acceptat que aquesta peça, extraordinària de tres solids, hagués estat encunyada en l'any 500 en relació amb les celebracions de la *tricennalia* de Theodoric. Aquesta datació presenta el problema que implica el buit d'uns deu anys entre l'encunyació inicial d'una rara emissió de triens amb Victòria sostenint palma i llorer a Roma i la introducció d'aquest tipus en el reialme visigot del qual Teodoric n'ha estat nomenat regent.

L'autor pensa que seria més plausible que aquestes emissions romanes, entre les quals hi trobem el medalló, haguin estat batudes vers el 508/9 per a celebrar els èxits militars d'aquell any i no el 500 amb motiu de les festes de la *tricennalia* que commemoraren els trenta anys de la seva associació a la corona feta pel seu pare. Segons l'autor aquesta darrera datació té un inconvenient fatal: l'absència en el medalló o en les monedes que s'hi relacionen al aniversari pretesament celebrat. L'autor analitza detingudament aquest punt. Efectivament la lectura *victor gentium* del medalló fa pensar en una victòria militar. Després d'estudiar a quin dels èxits militars pot correspondre l'encunyació, el professor Grierson conclou que cal situar-la entre la guerra del 508 i el moment en que es formalitza el govern de Teodoric a la Península Ibèrica l'any 511.

A. M. B.

KOWALSKI, H., REIMERS, P. *Analyse non destructive de monnaies d'or medievales*. Bruxelles, 1971.

Serie d'anàlisi sobre peces d'or, amb la intenció de comprovar el compliment de les ordres d'emissió. Treball acuradament realitzat i que ens proporciona dades de gran interès. D'una banda podem comprovar com el florí florentí no tan solament compleix el quiratatge de l'or fi, a 23,75, sinó que arriba a donar fins i tot or pur. Una de les anàlisis es refereix al pirral d'or de Pere el Gran, batut a Sicília i dóna una composició de 99,7 % d'or i 0,3 % de plata, que confirma la millora monetària introduïda pel nostre rei i ja assenyalada per Spahr.

M. CRUSAFONT

PIERFITTE, Georges. «Numismatique Toulousaine. Les monnaies de Charlemagne et de Charles le Chauve». *Revue Numismatique* 1933 pp. 149-154 Pl. X i XI.

Retreim aquest vell article per una qüestió de vivíssima actualitat. Al seu dia l'autor va plantejar amb argumentacions completament lògiques una hipòtesi de separació dels diners carolingis de monograma KAROLVS entre Carlemany i Carles el Calb. Recordem que aquest és un dels greus problemes que té encara pendents la numismàtica carolíngia per a la major part de les seques. Pierfite semblava que havia trobat la solució quant menys per al taller de Tolosa, tan pròxim a nosaltres i tant interessant com a mirall dels nostres propis problemes. L'argumentació era que hi havia dos tipus de diners, els que diuen la menció de la seca amb la forma TOLOSA CIVI i d'altres que la duïen en la forma TOLOSA. Atès que en temps de Lluís el Pietós és quan apareix la forma amb CIVI, resultava clar atribuir a Carlemany els diners amb TOLOSA i a Carles el Calb els que porten TOLOSA CIVI. Complementàriament l'autor desmuntava convinentment atribucions divergents amb la seva, basades totes en dèbils argumentacions d'estil.

Darrerament, però, han sorgit al mercat, a través de diferents comerciants europeus, un nombre considerable de diners i òbols amb el monograma de Karolvs i amb la menció de la seca en la forma TOLOSA. No hem estat afortunats en les nostres recerques i no hem pogut saber d'on procedeix l'evident troballa que justifica aquesta presència important en el mercat en un mateix moment de tants diners i sobretot òbols tolosans, abans força rars. Sembla ésser que procedeix de França i hauríem de pensar en una localització propera a Tolosa a la vista de la concentració de peces d'aquest taller. La troballa planteja però un greu problema: si el material cal atribuir-lo a Carlemany ens trobarem amb la necessitat de concloure que aquest rei va batre òbols, cosa pràcticament no admesa fins avui. Si els donem a Carles el Calb (com fan els comerciants que les venen) la teoria de Pierfite deixa de tenir valor. Fins avui només es coneixia un òbol amb les característiques descrites i es suposava tardà per qüestions paleogràfiques força clares, però no pas aplicables a aquest cas. El problema resta plantejat i revesteix una gran transcendència.

M. CRUSAFONT

RODRÍGUEZ LORENTE, J. J. *Numismática de la Murcia Musulmana*, Madrid, 1984, 127 pàgines.

L'autor ens ofereix un catàleg monogràfic de les encunyacions de la Múrcia Musulmana. Així l'autor aplega les encunyacions del període de les taifes califals, les encunyacions almoràvits, de les taifes almoràvits (sèries de Múrcia i València),

les emissions del període almohade i finalment les encunyacions dels Banu Hud de Múrcia, en el període de les taifes almohades.

Es tracta d'un catàleg ben estructurat per períodes que disposa de les tan necessàries il·lustracions i que, sens dubte, ha estat construït en base a un ampli coneixement de l'evidència numismàtica. Així per exemple l'autor ha pogut estudiar tres exemplars de la discutida seca d'Elota, mentre que els autors anteriors pogueren examinar tan sols un exemplar d'aquest tipus. L'autor comenta la problemàtica de la identificació d'Elota, seca indeterminada que s'ubicaria a la zona de la costa alacantina, com suggerí ja G. C. Miles. Trobem, però, a faltar en aquest catàleg una indicació dels pesos de les monedes, la qual cosa es vertaderament lamentable, ja que les dades ponderals de les monedes no solament son útils, sinó imprescindibles, tant a qui vulgui simplement emprar el treball per classificar, com per l'estudiós de la història monetària musulmana.

Malgrat aquesta observació, hem de congratular-nos de l'aparició d'aquesta obra, ja que significa un progrés en els estudis de la numismàtica d'al-Andalus, sempre tan escassos. Tant de bo que poguéssim disposar de treballs similars per altres seques musulmanes.

A. M. B.

RODRÍGUEZ LORENTE, J. I., i TAWFIQ IBN HAFIZ IBRAIM. *Aportación a la Numismática Hispano-Musulmana. Las láminas inéditas de Don Antonio Delgado*, Madrid, 1985.

Amb la publicació d'aquest material inèdit, que és la part gràfica de l'extens treball inacabat de Delgado; titulat: *Estudios de numismática arábigo-hispanos considerados como comprobantes históricos de la dominación islámica en la Península*, els autors han fet un gran servei als estudis d'aquesta sèrie monetària.

El manuscrit de Delgado es conserva a la *Real Academia de la Historia* i fa poc han aparegut les làmines que figuren en el manuscrit de l'arxiu de la mateixa institució (l·ligall, 3er., sig 8667). Es tracta de 17 làmines de proves d'impremta més una altra làmina a la qual s'ha donat el número 18. Les làmines també son incompletas, ja que hi alguns buits, i reproduïxen unes 300 monedes. Sembla ésser que els clàssics de la numismàtica andalusina, com Codera, i Vives, treballaren ja amb aquestes làmines.

Els autors han ordenat aquest material gràfic, l'han numerat i han inclòs en un full annex la seva descripció i comentaris, sense oblidar la referència bibliogràfica de cada exemplar. Es cert que l'edició d'aquestes làmines té avui cert caràcter de curiositat, ja que el treball de Delgado fou superat pel d'autors posteriors, però malgrat tot és útil disposar-ne.

Realment important és l'aportació que realitzen, com a annex en aquesta obra, Rodríguez Lorente i Tafiq ibn Hafiz Ibrahim en donar-nos a conèixer 36 exemplars, per ara inèdits o poc coneguts, de la numismàtica d'al-Andalus. La forma de redacció del catàleg és correcta, malgrat que no sempre hi ha les transcripcions de les legendes. Tots els numismàtics, però, hem de congratular-nos de l'aparició d'obres com aquesta.

A. M. BALAGUER

SAENZ-DÍEZ, J. I. *Las acuñaciones del califato de Córdoba en el Norte de Africa*; Editorial Vico-Segarra, Madrid, 1984, 87 pàgines.

El tema de las acuñaciones del califato cordobés en el Norte de Africa, tan interesante como poco estudiado hasta ahora, es el que el autor trata en este trabajo. En un primer apartado nos sitúa brevemente el marco histórico de

estas acuñaciones del dominio cordobés al otro lado del Estrecho en competencia y en pugna con los Fatimidias.

Como señala el propio autor en la presentación la aportación esencial del trabajo será la información gráfica de las monedas acuñadas por Hixem y sus militares en el Magreb. Por otra parte el autor recoje también las acuñaciones de los aliados norteafricanos de los omeyas cordobeses frente a los fatimidias, lo cual constituye una novedad.

La segunda parte de trabajo se titula «Catálogo y reproducciones de las monedas de Hixem II en Africa del Norte». Esta relación, ordenada cronológicamente y por cecas, no presenta un orden sistematizado de los datos, ni describe o transcribe los ornamentos y lecturas de las monedas, con lo cual es discutible si se le puede dar el nombre de catálogo. Es cierto que el autor da la referencia bibliográfica del catálogo donde el lector puede encontrar publicada una pieza determinada, lo cual no deja de ser un inconveniente y resta utilidad al trabajo. En los casos en que se trate de catálogos comunes, como el Miles o el Vives, la dificultad no será insalvable, pero cuando se trate, por ejemplo de buscar una descripción en el catálogo de la colección Hallenberg, el problema toma otro cariz. La falta de descripciones es más lamentable cuando se trata de ejemplares inéditos. Así por ejemplo en la página 49 se ilustra una moneda con fecha inédita del 391, que resuelve algunas dudas; otro caso parecido es el del ejemplar inédito, citado en la pág. 48 confirmando algunas lecturas dudosas, citaremos aun el dirhem inédito del año 386 de la página 60, también ilustrado como los anteriores pero sin descripción ni transcripción de leyendas.

La forma de indicar la bibliografía y el peso de las monedas es también asistemática, ya que unas veces aparece en el texto y otras en los pies de lámina, resultando de localización poco rápida. Todos estos problemas hacen que este catálogo resulte, cuanto menos, atípico respecto a la forma habitual de redactar un catálogo numismático. Hemos de señalar también que a pesar del valor del trabajo en ofrecer un amplio repertorio gráfico de estas monedas, las fotografías son ampliadas y faltan las dimensiones reales de las piezas.

Es una lástima que estas cuestiones metodológicas puedan restar utilidad a un trabajo importante como es el que ha realizado aquí el autor, ya que dando otro tratamiento a este extraordinario conjunto de tipos habría formado espléndido catálogo, hoy por hoy definitivo, de esta serie monetaria. Lo cierto es que la parte más laboriosa, difícil y costosa, que es la recogida del material, el trabajo fotográfico y el estudio de los ejemplares ha sido ya realizado, un corto camino separa al autor de completar su trabajo con todo rigor. Hacemos votos para que J. I. Saenz-Díez proporcione muy pronto, a la numismática andalusí este catálogo.

A. M. B.

MODERN I CONTEMPORANI

CALICO, F. X. *The onza main book. El gran libro de la onza* (The gold doubloon of eight). Spain Provinces and Independent Republics of America. Counterstamps and Counterfeits 1611-1873. Barcelona, 1985, 222 pàgines ilustrades.

Acaba d'aparèixer aquesta obra en edició bilingüe anglès-castellà, sobre l'unça d'or espanyola o peça de vuit escuts. Aquest llibre magníficament editat, reuneix per primera vegada aspectes històrics de l'encunyació d'aquest valor monetari en un catàleg rigorós de l'unça. En aquest hom hi trobarà també una orientació sobre la cotització d'aquestes valuoses monedes. Aquest és també el primer catàleg que recull les falsificacions, material prou interessat i sempre menystingut que no sols ens ajuda a sortir a voltes de dubtes sobre la bonesa d'una

peça, sinó que forma part també de la història monetària quan es tracta de falsificacions d'època. Les contramarques, fins ara negligides, són també presents en aquest llibre així com les encunyacions d'aquest valor batudes en les diferents repúbliques americanes poc després d'obtenir la independència.

La part introductòria conté una síntesi de la història de l'encunyació dels 8 escuts, començant per una justificació sobre el seu nom, abast geogràfic de la seva encunyació i diferents tècniques emprades en el seu batiment.

Es tracta en definitiva d'un catàleg que marca un punt de referència i que no podrà mancar a cap biblioteca especialitzada.

A. M. B.

FALCÓ F. Vicente. «Reino de Valencia: Atribución de un dinero inédito valenciano al reinado de Felip I de Valencia, II de España (1556-1598). *Gaceta Numismática* 77. Barcelona, 1985. Pp. 51-56.

Aportació d'un nou dineret valencià de Felip I, en aquest cas el corresponent al mestre Lluís Joan que va actuar en el període 1564-86 i és documentat que encunyà quant menys en el període 1577-79. La peça, amb les lletres L-I no ofereix cap mena de dubte quant a la seva identificació i enllaça amb la que nosaltres varem descriure, sense marques de moneder i que probablement correspon a Nofre Escrivà.

Aquest treball fou presentat com a tema lliure al III Simposi Numismàtic de Barcelona i l'autor, apassionat de la nostra moneda menuda fa un acurat estudi monetari i documental.

M. CRUSAFONT

LEYDA Damià, J. M. «Dos diners, ceca de Barcelona del pretendiente Archiduque Carlos de Austria sobre una moneda navarra». *Gaceta Numismática* 77 Barcelona, 1977, p. 28.

Les encunyacions d'ardits de l'Arxiduc foren fetes habitualment sobre ardits barcelonins, però ja Botet assenyalava altres casos en els quals s'aprofitaren com a cospells monedes de mòdul semblant, com per exemple els diners de Vic. J. M. Leyda ens aporta ara una reencunyació sobre una moneda navarresa, que per eliminació conclou que ha d'ésser un maravedís de Felip IV. Considerem de gran interès l'estudi de les reencunyacions ja que ens donen indicacions sobre el circulant anterior, en aquest cas, un circulant extern.

M. CRUSAFONT

PADRÓ i Domech, F. «Les monedes falses en el 4 Quartos EN BARCELONA». *Gaceta Numismática*, 77. Barcelona, 1985, pp. 57-71.

Un dels millors treballs de F. Padró sobre la sèrie napoleònica de Barcelona, tocant un tema ben difícil, tractant-se de moneda moderna: les falsificacions.

L'autor, en base al seu coneixement profund de la sèrie i partint de l'estudi de 752 monedes hi troba 12 encunyats falsos. En alguns casos la falsificació és evident. En d'altres el propi autor resta en l'interrogant (C-10). Deixant a part els casos de factura clarament defectuosa, n'hi ha d'altres que són qualificades com a falses per presentar disposicions inhabituals. Ens preguntem si en algun cas cabria considerar errors o in experiències de gravador, que sempre són possibles. Cal admetre, però que l'autor es basa gairebé sempre en una acumulació de criteris i rarament en una anomalia aïllada.

M. CRUSAFONT

TURRÓ i Martínez, A. «Les emissions monetàries a la comarca de La Ribera Alta del Xúquer durant la guerra 1936-39». *VIII Premios Literarios*. Alberique 1977.

Amb la seva competència habitual Antoni Turró va iniciar, ja fa temps una ampliació del seu estudi del paper-moneda català, adreçant la seva investigació vers altres comarques dels Països Catalans, no contingudes al seu llibre *El paper-moneda català 1936-39* que ha esdevingut una eina insubstituïble. Ens deia recentment l'autor que de l'any 77 ençà, encara havia pogut ampliar molt les dades, la qual cosa ens confirma la seva condició d'investigador permanentment en actiu. Remarquem una anècdota alligadora. Diu Turró en el seu text: «...la utilització de la llengua espanyola en un aspecte tan interior i local és sobretot xocant en els topònims i suposem que veure traduïts al castellà els noms tradicionals i populars dels pobles de la comarca tals com Alberique per Alberic... devien sonar molt malament a les orelles de la gent del país...». Com podeu veure a l'encapçalament, a Alberic, malgrat concedir el premi a A. Turró es segueixen «sacrificant» l'any 1977 i segueixen emprant aquest aberrant Alberique.

M. CRUSAFONT

VERDEJO SITGES, J. «Cinco cobres segovians inéditos». *Gaceta Numismática*, 76, març, 1985, pp. 59-61.

La numismàtica de l'Edat Moderna, sovint tan oblidada, reserva encara moltes sorpreses. L'autor dona a conèixer cinc coures dels Austries inèdits de la seca de Segovia. Es tracta d'un quarto de Felip II, 8 *maravedissos* de Felip III, 1610; 2 *maravedisos* de Felip IV, 1621; 4 *maravedisos* del 1622? i una altra peça del mateix valor del 1625. Aquestes aportacions de l'autor serviran per anar completant la panoràmica de l'evidència numismàtica d'aquest període.

A. M. BALAGUER